

Zatovkaňuk, Mikuláš

Syntaktické využití rodu substantiv pro vyjádření emocionálnosti

In: *Otázky slovanské syntaxe. IV/2, Sborník symposia Aktualizační (pragmatické) složky výpovědi v slovanských jazycích, Brno 6.-9. září 1976.* Grepl, Miroslav (editor). Vyd. 1. V Brně: Univerzita J.E. Purkyně, 1980, pp. 119-121

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/121630>

Access Date: 06. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MIKOLÁŠ ZATOVKAŇUK (Praha)

SYNTAKTICKÉ VYUŽITÍ RODU SUBSTANTIV PRO VYJÁDŘENÍ EMOCIONÁLNOSTI

V mém příspěvku jde o syntaktické dvojice typu ukr. пан Цибульський: таке товстенке; старшина понадувалось; опухла дитина голоднеє мре. Na syntaktických dvojicích пан — товстенке, старшина понадувалось, дитина голоднеє se navrhuje sémantika emocionálnosti — v prvních dvou příkladech se zabarvením výsměšnosti, v třetím — soucitu a útrpnosti. Tento jev připomíná tzv. narušování syntaktické shody. Máme zde příznakový střední rod v opozici střední rod — nikoliv střední rod; první neguje příznak emocionálnosti ve dvou ostatních rodech. Rozdíly mezi mužským a ženským rodem jsou v takové syntaktické dvojici irelevantní. Syntaktické využití středního rodu pro vyjádření emocionálních postojů v ukrajinštině je charakteristické pro umělecké texty a pro mluvený jazyk. Po stránce morfologické pozorujeme zde paralelismus adjektivního zakončení středního rodu a zakončení středního rodu v minulém čase, слов. ... царица — небога ... тонка, довгонога, та ще лихо, сердешне, хита головою; střední rod min. času: ... старшина пузата ... хроне та понадувалось і на двері косо поглядало. V obou případech (царица — сердешне, старшина — понадувалось) je očividná souvztažnost komponentů expresivně emocionálních dvojic a stejné emocionální (sarkastické) navrstvení na jejich lexikální sémantice.

Nežřídka jsou takové dvojice utvářeny komponenty kontextově vzdálenými, např. obsaženými ve dvou větách: ... впердус, як той панич. І де таке взялось хиренне. Skutečnost, že expresivně emocionálním jazykovým prostředkem může být osobní zájmeno středního rodu воно (nikoliv však він, вона) potvrzuje příznakovost středního rodu a bezpříznakovost mužského a ženského rodu. Слов. Який малий хлопчик ... Воно [хлопчик], видно, ще піонерчик ..., kde k intimizaci výpovědi dochází v důsledku kontrastivního užití mužského rodu [хлопчик] a zájmena воно; jinými slovy, nezbytnou podmínkou pro vyjádření emocionálního vztahu k původci děje pomocí středního rodu je, aby substantivum nebo zájmeno po stránce morfologické patřilo k mužskému nebo ženskému rodu.

V současné ruštině a běloruštině nenašel jsem příklady syntaktického využití středního rodu pro vyjádření emocionálnosti. Kontrastivní využití rodu substantiv v rámci slova spatřuje O. Leška v ruských substantivech typu мальчишка, плакса, носяще, домище v asymetrii rodové sémy a typu substantivního paradigmatu (např. u substantiva мальчишка — asymetrie při-

rozeného mužského rodu a ženského typu skloňování).¹ V této souvislosti se nabízejí ukrajinské dublety substantiv společného rodu typu *цицида* — *цицид*; první z nich se podle V. S. Vaščenka vyznačuje emocionálním zabarvením intimity a přízně.²

Při syntaktickém využití rodu substantiv k expresivitě adherentní (v daném řečovém kontextu) přistupuje expresivita inherentní (obsažená v slově), což platí o výše uvedených příkladech z ukrajinštiny. Jejich ruské ekvivalenty se omezují na expresivitu inherentní, srov. ukr. *Але Бараболя не замовк ... Яке непоштиве вдалось* — rus. *И в кого же ты грубиян такой? Jestliže ruský ekvivalent „nerespektuje“ adherentní expresivitu ukrajinské výpovědi, je po stránce emocionální ochuzen; např. výpověď ... грих, воно [о дівці] таке гарне а rus. она така хороша* je v ruštině ekvivalentní jen v sémantice slovoforem *она, така, хороша*, avšak emocionální sémantiku soucitu obsahuje jen výpověď v ukrajinštině.

S příklady syntaktického využití rodu pro vyjádření emocionálnosti se setkááme také v srbochorvatštině a slovenštině, kde ovšem nejsou zdaleka tak frekventované jako v ukrajinštině. Příklad ze slovenštiny na adjektivní střední rod: *Potvorka akási čo to vyčična, také figle, nie že by bolo rado, že si može oddýchnuť*; se slovesem v minulém čase: *Zobkaj, synček mój. Viem, že si už dávno nič poriadneho nejedlo*. Asi obdobnou funkci má ženský rod v češtině ve spojeních typu *chudák stará, bláznivá, ty kluku hezká aj.*³

Vysvětlení sémantických posunů vznikajících při usouvzažňování tvarů středního rodu a substantiv (popř. zájmen) nikoliv středního rodu je třeba hledat v sémantickosyntaktickém a sémantickomorfológickém „mechanismu“ transpozice. Opozice střední rod — nikoliv střední rod zapadá do procesu transpozice, kdy danému jazykovému prostředku (transpozitoru) je přisuzována neobvyklá pro něj syntaktická funkce; v našem případě transpozítorem je morfém středního rodu, jemuž se přisuzují syntaktické funkce mužského a ženského rodu. Nedodrží-li se tyto podmínky, nedochází k sémantickým posunům, jak o tom svědčí např. ukr. *оте ледаче завтра*, kdy je tvar středního rodu usouvzažňován s neohlebým slovem.

Tato problematika souvisí s širší otázkou postavení středního rodu ve východoslovanských jazycích. Potvrzuje se teze S. P. Obnorského o „общем процессе семантического обезличения и опустошения среднего рода в современном русском языке“;⁴ to se v podstatě týká i běloruštiny, zatímco v ukrajinštině má střední rod samostatnější postavení; ze 400 prozkoumaných ukrajinských syntaktických konstrukcí morfológicky spoluutvářených tvarem středního rodu minulého času jen 80 jejich ruských ekvivalentů se kryje po

¹ Viz O. Leška, *Gramatické invarianty a lexikální význam*, Jazykovědný časopis 23, 1972, 2, s. 123—124.

² Srov. V. C. Ващенко, *Стилистичні особливості граматичних категорій роду та числа*, Научні записки Дніпропетровського гос. унів. 36, вып. 5, 1950, s. 216—217, 223.

³ Viz M. Pavlovič, *Gramatički srednji rod opšte vrednosti*, AUC, Slavica pragensia 4, 1962, s. 151—156; *Morfología slovenského jazyka*, ved. red. J. Ružička, SAV, Bratislava 1966, s. 526.

⁴ С. П. Обнорский, *Именное склонение в современном русском языке, 1, Единственное число*, АН СССР, Ленинград 1927, s. 85. Podrobněji o obecnější problematice středního rodu v ruštině a ukrajinštině viz M. Заговканюк, *Сопоставительный анализ форм среднего рода*, Československá rusistika 16, 1971, č. 3, s. 101—109.

stránce výrazové; v ostatních případech ruština usouvztažňuje komponenty syntaktické dvojice pomocí jiných morfologických nebo syntaktických prostředků. Avšak tato otázka souvisí s vyjadřováním emocionálnosti pomocí substantivního středního rodu jen nepřímo.

Konfrontační studium konstrukcí s příznakovým středním rodem umožní přesněji identifikovat jazykové prostředky pro vyjádření emocionálnosti v jednotlivých slovanských jazycích. Takový induktivní postup může být nápomocný pro ověřování nosnosti deduktivních schémat, o nichž byla řeč v některých sděleních na této konferenci.

